

Hegedűs András feltáró írásai íróink, költőink pedagógiai nézeteiről

Jaskóné Gácsi Mária

The Exploratory Writings of András Hegedűs About the Educational Views of Writers and Poets

Abstract

András Hegedűs 1923-1975 as a literary and educational historian, pedagogical writer and educational policy discourse became known as an institution leader in the 1950s and the 60s in domestic pedagogical training. His research was determined by the problems experienced in teacher training. His interest in his discipline, in Hungarian literature, was also inspired by pedagogical works and writings. Accordingly, the two areas focused on great writers, poets pedagogical work and displayed by them in pedagogical views. He has a great variety of publications, studies and articles. Among others, there are several works written about the pedagogical works of Petőfi, Ady, Mikszáth, Tolnai Lajos, Kaffka Margit, and Mihály Váci. He employed pedagogic care in the pedagogical works of writers and attitudes of educators, as well as the issue of educating readers. During my research, I relied on the method of content analysis that I reconstructed from an individual book and study. I had a picture of an ideal educator and an effective school.

Key words:

education, pedagogy, education history, pedagogical view

Kulcsszavak:

nevelés, pedagógia, neveléstörténet, pedagógiai nézet

Hegedűs András (1923–1975) irodalom- és neveléstörténész, pedagógiai író, pedagógusokat képző tanár, közéleti ember. Tanári pályáját 1950-ben a Szarvasi Tanítóképzőben kezdte, majd három év elteltével ugyanitt igazgatóként tevékenykedett. 1954-től 1958-ig igazgatója volt a Kőszegi Tanítóképzőnek, később a Győri Tanítóképző Intézet tanára lett és vezette a Bajai Tanítóképzőt is, 1965-től 1968-ig. Az MTA Irodalomtudományi Intézetében kutatómunkát vállalt, és 1968 augusztusától haláláig a Szegedi Tanárképző Főiskola magyar irodalom tanszékének vezetőjeként dolgozott.

Kutatásai tárgyát megalapozták a pedagógusképzésben tapasztalt problémák. Érdeklődését szaktudományán; a magyar irodalmon belül is meghatározták a pedagógiai vonatkozású művek, írások. Ennek megfelelően két területre fókuszált: nagy írók, költők pedagógiai munkásságára és az általuk megjelenített pedagógusábrázolásra. Hegedűs nem arra vállalkozott, hogy az általa vizsgált írók szépirodalmi alkotásainak nevelő értékeit feltárja, hanem a pedagógiai nézetek rendszerezésére, elemzésére. Igyekezett, hogy az író életművének egészét szem előtt tartva, gondolatrendszerének összefüggéseibe helyezze az adott író pedagógiai elveit és intencióit (Hegedűs 1976, 10–12). Olyan írókkal foglalkozott, akik szenvedélyesen foglalkoztak a pedagógia időszerű kérdéseivel, illetve akik életük egy adott periódusában vé-

leményt formáltak pedagógiai problémákról (Arany János, Babits Mihály, Gárdonyi Géza, Kaffka Margit, Móra Ferenc, Petőfi Sándor). Alapvetően megfogalmazhatjuk, hogy Hegedűs csak azoknak az íróknak a pedagógiai nézeteit jegyezte le, akik figyelmét a pedagógus pályán történő szocializáció, a tanítás gyakorlása ráirányította az anomáliák megvilágítására és meg szeretnék volna valósítani saját nézeteiket a katedrán. Leszögezi azonban, hogy a görcső alá vett írók „nem törekedtek tudományos igényű átfogó pedagógiai rendszer kifejtésére [...], egyik sem tartotta magát a neveléstudomány teoretikusának, de a pedagógiai nézeteiket mindannyian egy jól érzékelhető koncepció szemléletében fejtették ki, gyakorlati tanítói, tanári munkásságuk idején pedig alaposan végiggondolták pedagógiájukat” (Hegedűs 1976, 11).

Gárdonyi Géza (1863–1922) pedagógiai habitusáról és a nevelésről vallott gondolatait elemezve, két fontos kérdéskört említhetünk meg. Az 1897 előtti időszakban az író leginkább a tanító és a társadalom viszonyával, míg később az iskolai nevelés belső gondoljaival foglalkozott és elítélő, bíráló kritikával illetett mindent, ami a hivatalos felfogást támogatta. Tanítói tevékenysége idején egész pedagógiai nézetét, személyiségét irányították a pályán szerzett tapasztalatok. Ismeretes tény, hogy Gárdonyi gyermekora nem volt gördülékeny, az Egerben töltött diákévek (1878–1881) sem teltek kellemesen. Sajnos a tanítósága alatt szerzett társadalmi élmények tovább keserítették életét (Hegedűs 1962, 25–38). Hegedűs úgy ítéli meg, hogy Gárdonyi társadalombíráló vehemenciája a négy tanév (1881–1885) időszakából, a Karádon, Devecserben, Sárváron és Dabronyban eltöltött korszakából táplálkozik. Továbbá azt is meggyőződésének vallja Hegedűs, hogy Gárdonyi az Eötvös-féle 1868-i népiskolai törvény demokratikus tendenciáinak elsikkasztását, tudatosnak és tervszerűnek tartotta (Hegedűs 1976, 152). A Győrben Gárdonyi által alapított Tanítóbarát¹ című lapban hívta fel a szakma figyelmét a néptanítók és a népoktatás helyzetére. Felvilágosította a tanítókat szociális helyzetük negatív aspektusairól és ezzel szembe helyezkedett az államhatalom kormányzási rendszerével, annak politikai és kulturális koncepciójával. Hegedűs így fogalmaz ezzel kapcsolatban: „Gárdonyi a tanítókat társadalmi helyzetükről igyekezett felvilágosítani, nyomorba taszítottságuk okozóira kívánt rámutatni [...], legerőteljesebben a kormányt támadta a néptanítók leszorított társadalmi helyzete miatt” (Hegedűs 1976, 153). Majd azt is hozzátette, hogy az író rendkívül elítélte a közoktatás ügyéért felelős miniszter, Trefort Ágoston intézkedéseit. Gárdonyi úgy vélte, hogy Trefort Ágoston közoktatásügyi politikájának nincsenek demokratikus tendenciái; alap nélkül építkezik, továbbá elhanyagolja az elemi iskolát és a néptanítók méltányos, emberi megélhetését biztosító fizetését sem erősíti. Ezzel kapcsolatban markánsan fogalmaz, a tanítókat határozott fellépésre szólítja; követelve a tiszteletet a hivatásnak: „azért, hogy a falusi tanítón háromforintos kabát van, egy másik úriemberen pedig nyolcforintos, nem tartozik az egyik kabát a másik iránt meghajlással” (Gárdonyi 1886, 64–66). Elmondhatjuk Gárdonyiról, hogy a tanítók önértékét, öntudatát erősítő írásai is nagy hatást gyakoroltak a szakmára, ugyanakkor

¹ Gárdonyi 1886–1888 között szerkeszti a Tanítóbarát című folyóiratot, melyben megjelennek azok a publicisztikai cikkei, amelyekkel keményen kritizálja az iskola világát nem tisztelő hatalmasságokat. Ebben a folyóiratban közli az *Egy néptanító utolsó órája* című írását, mely a társadalmi igazságtalanság élményéből táplálkozik. Később, 1894-ben a Nemzeti Iskola hasábjain meg is jelenik folytatásokban *A lámpás* című kisregénye, mely Gárdonyinaka egy antiklerikális hangvételű írásként ismeretes.

azt is jól látta, hogy a tanító nem tekinthető kész pedagógusnak azzal, hogy befejezte tanulmányait. Ezt a gondolatot az eötvösi szemlélet is bátorította az íróban. Nevezett közoktatásügyi miniszter a tanítók képzetlensége, tudatlansága csökkentésére olyan feltételeket próbált teremteni, melyek megalapozták a műveltté válás feltételeit. Ilyen intézkedés volt a tanítóképzők tanulmányi idejének három évre emelése, külföldi tanulmányutak biztosítása.² Hegedűs megjegyzi, hogy Gárdonyi tisztaban volt azzal, hogy nem lehet megélni csak a pedagógia műveléséből, ebből adódóan nincs idejük a tanítóknak arra, hogy önképzésükre időt és energiát fordítsanak. Látja azt is az író, hogy a tanítók miben mulasztanak; a Tanítóbarátban megjelent cikkeivel segíteni akarta a tanítókat a műveltség megszerzésében. Írt a könyvolvasás jelentőségéről, a szókincs bővítésről, valamint arról is szólt, hogy mennyire fontos a releváns pedagógiai és politikai lapok ismerete is (Eötvös 1886, 13–14, 71–72). Hegedűs András szerint Gárdonyi nemcsak több ismeretet, alapos felkészültséget, divergens szemléletet követelt a pedagógusoktól, hanem mindezek együttes megléte mellett „lelkes, a nehézségeket is legyűrő hivatástudatot” (Hegedűs 1976, 164).

Tehát az iskola belső világa, emberépítő tevékenysége az író egész életében foglalkoztatta. Ebből az életérzésből születtek művei, *A lámpás* (1894) című kisregény és *Az én falum* (1898) novellái. Gárdonyi a nevelésbe vetett hittel gondolkodott és élt. A pedagógia lényeges fogalmaival kapcsolatosan fogalmazott meg napjainkban is érvényesnek mondható megállapításokat. Hegedűs idézi az író kéziratának ceruzajegyzeteit: „ne csak tudománytőlcsér legyen a középiskola, hanem karaktereket fejlesszen, egyenesítsen, keményítsen [...] egy nemeskarakterű számár értékesebb tagja a nemzetnek, mint a legtudósabb gazember” (Hegedűs 1976, 174).

Gárdonyi pedagógusi arcképéhez hozzátartozik a gyermekek tisztelete, gyermekközpontú szemlélete, „a gyermek minden értékes tulajdonságát fejlesztő, sokoldalú nevelés híve volt” (Berecz 1963, 131–150).

Mivel a tanító-író megtapasztalta a személyiségközpontúságban rejlő pedagógia pozitív hatását, így a kor pedagógusait is új nevelési célok megvalósítására sarkallta. Pedagógiai elképzeléseinek fókuszát a „gazdag tartalmú ember kialakításában, formálásában határozta meg” (Hegedűs 1976, 177). *Az Új szántás, új vetés* című cikkében részletezi az író, miként sikkad el a lényeg a gyermekekkel való foglalatosság során. Elsikkad a lélek fejlesztése a szív nemesítése, melynek hangot ad *A lámpás* című művében, ahol a jövő nemzedékének kultúrembereit a gyermekekben látja, tehát a velük való foglalatosság nagy felelősség a tanítók számára. Többször ír arról is Gárdonyi, hogy az iskolákban eredeti gondolkodókat kell nevelni. Hegedűs ezt több forrásból³ így jegyzi: „az iskolában a növendék nem válhat a maga fejével gondolkodó, a maga szemével néző emberré. Mintha agyvelő helyett olyan spongyát hordana mindenki a fejében, ami az iskolai könyvekből mindent felszív, és anél-

² Eötvös az egész magyar közoktatás gyökeres átformálását tűzte ki célul, de ebben a többlépcsős folyamatban szerinte abszolút elsőbbséget élvezett a népoktatás ügye: „Általános tapasztalás bizonyítja – hangsúlyozza egyik parlamenti beszédében –, hogy ahol a népoktatás magasabb fokra emelkedett, ez mindenütt csak az állam közbenjöttével sikerült, és valóban alig fogja valaki komolyan kétségbe vonni, hogy valamint az egyháznak érdeke, sőt kötelessége, hogy a gyermekekből jó keresztényeket neveljen, éppúgy kötelessége az államnak is az, hogy a gyermekeket jó állampolgárokká nevelje fel. Miből következik, hogy ott, hol a szülék vagy az egyház a gyermekek oktatásáról nem gondoskodnak, az állam vállalja magára ezt a kötelességet.” (Eötvös 1976, 403).

³ Vö. Kürti (1924), Bárdos (1924), Kelemen (1929).

kül adja vissza, hogy a maga lelkéből a maga színeiből, véréből valamit is hozzátett volna” (Hegedűs 1976, 178). Mindezek tudatában szinte egyértelmű, hogy az író elítélte a dualizmus iskoláinak feudumként való elfogadását, hiszen az ilyen légkör csak az emberi önérzet kigyomlálását, lelki nyomorát erősíti. Ezt Hegedűs is említi az általa felhasznált forrásokból, mely szerint „a tanító ma ugyanúgy van az iskolában, mint az ispán a napszámosok között” (Gárdonyi 1906, 1–2).

Hegedűs szerint, ha elolvassuk Gárdonyitól *Az én falum, A hópehely, Az ablak és Büntárgyalás* című írásokat, azt vehetjük észre, hogy az író fegyelmezési kompetenciáját úgy határozható meg, mint aki nagyon vigyázott a gyermeki lélek, az öntudat finom érzékenységére; a fegyelmezésben a pozitív megerősítést alkalmazta. Az elesettebb, szegényebb sorsú falusi gyermekek iránt érzett mély empátiája sosem gyengült. A kezdő tanítók szívére helyezte a következő, a feltétlen, önmagáért való szeretetre hívó vers részletét:

Mikor először lépsz az iskolába,
legyen arcodon Jézus nyájassága,
Szóljtsd köréd a kisgyermeket,
és simogasd meg fejecskejüket.
S ha látsz közöttük rútat, rongyosat,
gyermeki arccal búbánatosat,
ismerd meg benn' a korán szenvedőt,
s öleld magadhoz, és csókold meg őt.⁴

A Gárdonyi-féle pedagógiához tartozó lényeges adalék, mely napjainkban is fontos, mondhatjuk felkapott pedagógiai módszer, melyet ma gamifikációnak, játékosításnak mondunk. Azért tartom fontosnak megemlíteni, mert Gárdonyi jól ismerte a gyermek életében fontos szerepet játszó játék lényegét és funkcióját. Hegedűs az író játékról vallott nézetei mellett lejegyezte Gárdonyi pedagógiájának, nevelési gyakorlatának hiányosságait is. Így rámutatott arra, hogy az író idealizált vallásossága csak „a tanító felett uralkodni akaró papok ellen és a dogmatikus, érthetetlen elveket tartalmazó katekizmus ellen és a dogmatikus, érthetetlen elveket tartalmazó katekizmus ellen emelte fel tiltakozó szavát”, másfelől nézve, nem volt meg a társadalmi vonatkozása annak az iskolai reformnak, amelyért Gárdonyi küzdött” (Hegedűs 1976, 198–197).

Ezzel együtt úgy gondolhatjuk, hogy Gárdonyi népszerűtetését, a nemzet felemelkedését célzó népművelői és népművelést célzó elveit nem vitathatjuk, és máig örvékvényűnek tarthatjuk.

Hegedűs András a kor másik, híres magyar íróját polihisztori szenvedélytől fűtött pedagógusnak tartotta. **Móra Ferenc (1879–1934)** elkötelezett volt a korszerű pedagógiai, pszichológiai törekvések iránt; nevelési koncepcióját ezek a nézetek alakították és határozták meg. Ismeretes tény, hogy a szegény sorsú Móra nehéz körülmények között szerzett földrajz-természettan szakos tanári diplomát. Az író pedagógusi attitűdjét meghatározták tanárai, akikben igazi pedagógus egyéniségeket ismert meg. Hegedűs megjegyzi, hogy Móra elismerően szólt jó tanáiról; bölcs, tudós, tapasztalt embereknek nevezte őket, akik „megszánták a kis fiókákat”,

⁴ Említett művében Hegedűs a Heves Megyei Népűjság 1963. júliusi számának 152–177. oldalain megjelent saját írását idézi.

akik szegények és éhezők voltak.⁵ Miből táplálkozott Móra Ferenc pedagógiai szemlélete? Mindenekelőtt saját tanári tevékenységének élményeiből. Tanári pályáján szerzett benyomásait idézve, a Felső-Lövön (1900) eltöltött rövid idő alatt belelátott a századforduló magyar középiskoláinak egész világába. Ennek az intézménynek a falain belül olyan úri diákok tanultak, akik más gimnáziumokból „kikonzíliumozódtak”. A határozott, szeretetteljes szigorával fellépő Móra hamar megtalálta a hangot diákjaival, de „az úri diákok dölyfösségét, tanárokat is lekezelő fölényes pökhendiségét továbbra is megérezte” (Hegedűs 1976, 337). Egy újabb iskolatípust ismerhetett meg, mikor óraadóként alkalmazták két éven keresztül az 1902/03-as tanévtől. Az „iparos tanoncz-iskola” tanáráként találkozott Móra a tanoncok nyomorával, a testi-lelki igénytelenséggel, durvasággal, melyről emlékei távlatából merítve, húsz év múlva a *Kalcinált szóda* című tárcájában írt. Hegedűs idézi, hogy az író tanítani akart, embereket akart teremteni „abból a csordából, amit így hívtak, hogy inasiskola”. Ez az elszánás arra sarkallta az író, hogy önhatalmúlag reformokat vezessen be; kigyomláta a tantervből a közismereti tárgyakat. Az író élményeiről így ír: „míg a többi osztályokban egész esztendőn át csattogva, puffogva, ordítva, jajgatva folyt az emberszelidítés, minálunk olyan csönd volt, amilyen csak egy kurgiz jurtában lehet, mikor az egész sátorralja gyerek körülüli a mesemondót” (Móra 1962, 137–144).

Mórát, Gárdonyihoz hasonlóan, rendkívül érdekelt a iskola belső világa, annak megreformálása. Móra igyekezett olyan szakmai közegben mozogni, ahol az iskolát megújító elképzelések megoszthatóvá váltak. Így került látóterébe a Magyar Gyermektanulmányi Társaság, melynek tagjai sorába lépett 1908-ban, majd a nevezett társaság „szegedi fiókját” is megalapította 1911-ben. Előadásokat tartott a játék fontosságáról, bírálta a középosztályhoz tartozó szülőket, akik „parádéztatják” gyerekeiket és „olcsó játékszerként” néznek rájuk. Nem tartja fejlesztő hatásúnak az iskolai szerepeltetést; a gyerekeknek szerinte fokozatosságra van szükségük a nyilvános fellépések gyakorlásához. Ellenkező esetben akadályozza a gyermeket az egészséges erkölcsi fejlődésében, és a hiúság, irigység, feltűnni vágyás melegágya lesz.⁶

Móra a pedagógusok módszertani kultúráját is bírálta; az iskolában folyó nevelő-oktató munka fiziológiai szempontú negatív hatását gyermektanulmányokban jegyezte le. A reformpedagógiai szemlélettől átítatódott iskolák belső világa az író egész életében érdeklődésének fókuszában állt.

Móra Szegeden építette ki kapcsolatát a szabadkőműves mozgalommal, majd a Szegedi Naplóban megjelent cikkeiben népszerűsítette emberbaráti törekvéseit. Később ezek az egységesnek tűnő mozgalmak felbomlottak; Szegeden is ez történt. Móra pedagógiával kapcsolatos nézeteire ezek nagy hatással voltak; ifjúsági irodalmi alkotásainak szemléletét is alakították, valamint két évre átvette a Gyermek Világa című lap szerkesztését is. Nézzük meg, hogy az író milyen gondolatok vezérelték. Mindenekelőtt azokkal értett egyet, akik úgy látták, hogy „a politikai, ideológiai tevékenység számára a szabadkőművesség mint szervezeti forma nem elég, radikálisabb programmal és hatékonyabb erővel fellépő pártra van szükség” (Földes 1960, 347–356), ezért Móra is belépett a Polgári Radikális Pártba, mely-

⁵ Móra 1901 augusztusában a Félégyházi Újság hasábjain megjelenő írásából idéz Hegedűs András a *Magyar írók pedagógiai nézetei* című művében.

⁶ Idézi Hegedűs 1917-ben Móra felszólalását egy Szegeden tartott ún. nyilvános gyermektanulmányi értekezleten.

nek Szegeden ő volt az alelnöke. Hegedűs úgy fogalmaz, hogy az író pedagógiai elképzelési összekapcsolódtak a kultúrfőlényt elítélő meglátásokkal, köszönhető mindez a nagy népi élményeknek és a polgári, radikális elvek melletti kitartásnak.

Ebben az időben a pedagógiában Ellen Key reformpedagógiája⁷ nagy hatással volt a hasonló habitusú pedagógusokra. A gyermekek évszázadának nevezett korszak társadalompedagógiai ellentmondásait bírálók táborába tartozott Móra is. Ugyanakkor azt írja Hegedűs, hogy az író a szélsőséges reformpedagógiai irányzatokhoz nem társult; példaként a *Kincskereső kisködmön* főszereplőjét említi. Mint aki nem abszolutizálta a gyermeki tökéletességet, Gergőnek a jó gyermekké váláshoz súlyos leckék tanulságait kell megtapasztalnia, nem abszolutizálva a gyermeki tökéletességet (Hegedűs 1976, 350). Az ő gyermekszemléletét a szociális tartalmak szőtték át; a szegény sorsú, tanyasi gyermekekért érzett felelősséget és talán nem véletlenül, hiszen ő is a Szeged környéki tanyavilág gyermeke, így érthető, hogy a nevelés és oktatás ügyét is ebből az aspektusból nézte. Móra Ferenc hitt a nevelés erejében és ezzel a hittel és elszántsággal figyelte a gyermekek életkori szakaszait. Vizsgálta az iskoláskor előtti gyermekek életét, játékait, azok funkcióját a személyiség alakulásában. Kritikával illette a gyermekjátékokat, a játékot gyártók nézőpontjait sem kímélte: „a játékgyáros abból indul ki, hogy a gyerekeknek nincs perspektívája, tehát a vasúti bakter lehet 16 centiméter magas, mikor a vasút 8 centiméter. [...] a babának a gyomrából nőhet ki a feje, lévén a nyak nagyon nélkülözhető jószág...”⁸ Intenzív megfigyeléseket folytatott az iskolás gyerekek körében is, miközben az iskola atmoszféráját, valamint a pedagógusok tevékenységét is figyelte. Mindezt a gyerekek nézőpontjából értékelte; elítélte a szorongást, félelemkeltést, a gyermeki lélekre negatívan ható pedagógiai intézkedéseket. A neveléssel kapcsolatos nézeteit többféle változatban fogalmazta meg. Elmarasztalta a korabeli iskolák életét, munkáját, de a kor egész tanítási rendszerét elvetette, mindezek ismeretében nem meglepő számunkra az iskolákról szóló írások kritizáló, szarkasztikus hangneme. Hegedűs megjegyzi, hogy a Horthy-kor terrorisztikus szelleme az 1918 előtti viszonylag liberálisnak mondható helyzethez hasonlítva is ridegebbé tette az iskolák életét. Vagyis Hegedűs úgy ítéli meg, hogy Móra *Hannibál feltámasztása* című regénye az iskola világból merítette témáját. De ugyanakkor azt is elmondhatjuk a források ismeretében, hogy kendőzetlenül ír a kultúrfőlényt fitogtató Magyarország mulasztásairól is. Meglehetősen egyértelműen fogalmaz, amikor azt írja, hogy „ebben az országban nem készül könyv a paraszt számára, ha csak politikai propaganda nem, meg vőfélykönyv és álmoskönyv a kalendárium mellé, majd így folytatja: nem készül újság a paraszt számára, mert ami félig-meddig olyan is, mintha neki lenne szánva, véres riportjaival, politikai frazeológiával, akármilyen irányú legyen az a politika, nem neki való, s nem vezet, csak félvezet... Ebben az országban a paraszttal csak március tizenötödiken vagy képviselőjelöltek bemutatkozásakor, vagy miniszterjárásor

⁷ 1900-ban jelent meg a svéd tanítónő, Ellen Key (1849–1926) nagy sikerű műve, *A gyermek évszázada* (Barnetsårhundrade) címmel, és hasonlóan szenvedélyes vitákat kavart, mint a példakép, Friedrich Nietzsche kultúrákritikája néhány évtizeddel korábban. A könyv 1902-ben kiadott német fordítása (Das Jahrhundert des Kindes) révén vált világszerte ismertté. A mű nyomán a svéd pedagógusnő nevét, radikális nézeteit számos – ebben az időben szárnyat bontó – pedagógiai törekvés tűzte zászlajára. A szerző forradalmi elképzeléseit a könyv ajánlása is érzékelteti, amely így szól: „Mindazoknak a szülőknek ajánlom, akik remélik, hogy az új évszázadban megalkotják az új embert” (idézi Pukánszky–Németh 1998).

⁸ Hegedűs András idézett művében utal Móra Ferenc *A baba* című írására (Hegedűs 1976, 354).

van meg a nagy összetestvéresülés, de senki se gondoskodik, hogy a városi kultúra folyamából állandóan, el nem apadóan, tiszta erek csörögjenek ki a pusztára, a szomjú lelkek százezrei számára”.⁹

A középiskolák belső világáról is erősen fogalmaz. Ahogy azt Hegedűs is megjegyzi, az „ott eltöltött évek a legsötétebb középkorak felelnek meg”; élettelenes, tudománytalan, haladásellenes, egyszóval avított nézetek fészkeként tartotta. Móra Ferenc a gimnáziumi oktatás tananyagát sem kímélte; tudománytalanak, a haladásellenesnek minősítette. Hegedűs úgy fogalmaz az íróval kapcsolatban, mint aki az emberformálást a pedagógus személyiségében és a tankönyvben látta. Móra kritikai gondolkodásában a tankönyvek alapvető hibájaként azt róta fel, hogy nincs bennük objektív tudományosság, így csupán tényközlők, bonyolultak, tudálékosak, nem természetesek, penészes a tannyelvük, érthetetlen, nem világos a tanulók számára. Haraggal támadt a tankönyvek szerzőire: „még akkor is enyhén lakolna, ha megetetnék vele a saját könyvét, mégpedig annak bőrébe kötve, aki approbálta” (Hegedűs 1976, 379). Az író mély elkeseredésében azt mondta, hogy a tankönyvek csak arra alkalmasak, hogy egész életre elvegyék a kedvet az olvasástól és a könyvektől.

Móra Ferenc élete végéhez közel tankönyveket írt, melyek az *Egyetlen könyv* címet viselték és így kerültek elő mint az író kéziratjai, tervezetei, koncepciói. Hegedűs elemzéséből úgy tudható, hogy Móra nevezett könyve világosan érzékelteti az író műveltségisményét; életre, valóságglátásra, hazaszeretetre nevelt. Az *Egyetlen könyv* hasábjain visszaköszön a pszichológus, pedagógus, író Móra, mely írásmű klasszikus értékű ifjúsági antológia is egyben.

Gárdonyihoz és Mórához hasonlóan **Kaffka Margit (1880–1918)** is bírálta a korszak klerikális nevelését, kiemelten foglalkozott a játék sokoldalúságával. Az írónőt állandóan foglalkoztatták a XX. század társadalmi kérdései és Hegedűs szerint Kaffkának szembe kellett néznie „a félféudális magyar társadalom gazdasági, társadalmi és kulturális romlásának egyik legfőbb okozójával, a klérus hatalmával is” (Hegedűs 1958, 545–547).

Kaffka minden regényében, elbeszélésében saját élete valamelyik sorsfordító szakaszának valóságos gondoljaival, átélt élményeivel nézett szembe. Saját sorsának emlékezetes és felejthetetlen szereplőit keltette életre. Így született meg a *Levelek a zárdából*, a *Soror Annuncia*, a *Kisasszony*, a *Csonka regény* és a *Hangyaboly* is. Ezekben az írásaiban a megélt zárdai tapasztalatait összegzi. Egy másik regényében – a *Mária éveiben* – is az általa megélt tapasztalatokból merítve rögzíti ifjúsága élményeit. Az említett művek témáiban, az általa felfedezett világ ábrázolásában Kaffka megmutatja a részben az egészet. „Kaffka Margit is feltételezhetően az önmagán túlmutató modellt kereste és vizsgálta a kerítéssel körülvárt kolostori kisvilágban” (Földes 1987, 64).

Az egyházi nevelés, a zárdai élet ismerete egész életére kihatott és szinte antiklerikálissá tette. Erről az élményéről írt Hegedűs is, az 1958-ban megjelenő Köznevelés című szaklap hasábjain. Az írónő dokumentumjellegű írásaival kapcsolatban

⁹ Móra bíráló írásainak állandóan visszatérő gondolatai ezek: „Parasztképzés”. Délmagyarország, 1927. június 21., „Kultúrfölény”. Magyar Hírlap. 1927. június 26., „Tanügyi miértek”. Délmagyarország, 1928. szeptember 16. „Személyes kérdések”. Magyar Hírlap. 1928. december 16., „Tudománynépszerűsítés”. Délmagyarország, 1930. május 25.

hosszan ír, jellemzésében úgy véli, hogy Kaffka Margit a művészi ábrázolás hitelével komoly pszichológiai problémákat is felvet műveiben.

Az írónőt több szál is fűzte korának iskoláihoz. A Szatmár Megyei Nőegylet Nő-ípariskolájában, a nagykárolyi polgári iskolában, majd a Szatmári Irgalmas Nővérek zárdájában nevelkedett. 1898-ban a zárdában tanítónői oklevelet is szerzett, és a miskolci Irgalmas Nővérek zárdájában egy éven át ingyen tanított. Budapesten az Erzsébet Nőiskolában (1899–1902) polgári iskolai tanári diplomát kapott, majd a miskolci polgári leányiskola tanára lett. Pedagógussá vált, több iskolában is tanított. Az iskolákhoz fűződő viszonya két regényében, egy kisregényében, több novellájában nem csupán háttér, hanem eleven része írói világának. A zárda nevelése nem adott lehetőséget a széles körű érdeklődésre – ahogy Hegedűs is fogalmaz –, mert egyirányú a nevelés, merev és korlátok közé szorított, elsorvasztja a tehetséget. Ismeretes, hogy a *Levelek a zárdából* már 1905-ben megjelent a Figyelőben. Azonban, ha a „zárdai nevelés elleni nagyméretű vádiratot” (Radnóti) olvassuk, akkor a leveleket a *Hangyaboly* egyfajta előfutáraként értelmezhetjük. „Olyan dolgokat rajzol, amelyekhez valamikor lelkileg is köze volt, de nagyon messze elszakadt tőlük, nagyon is magasra fölélük került, s úgy néz rájuk, mintha valami tőle egészen idegen világot nézne” (Schöpflin 1967, 306).

A mű jellegzetessége abban áll, hogy a zárdát úgy mutatja be, hogy felismerhetővé válik Kaffka társadalmának egésze, mint amikor egy részhalmoz jellemzői alapján extrapolálunk az azt tartalmazó alaphalmaz sajátosságaira (Jaskóné 2015, 91–98).

Az elfojtott, kellemetlen tudattartalmak több mint egy évtizeden keresztül szunynyadtak a traumatizálódott író lelkében, mire az átélt tapasztalatok nyomásának engedve elfogultság nélkül utat törtek maguknak. Egyetérthetünk Hegedűs András véleményével, mely kimondja, hogy ezek az elbeszélések a racionálisan gondolkodó Kaffka Margit szellemiségét tükrözik. Mit vár el az egyéntől a zárdai világ és hogyan gondolkodik a független polgár, ha az élet valós igényei kerülnek górcső alá? A zárdai élet furcsa légkörével nem csak a *Hangyaboly* olvasásakor találkozunk.¹⁰ A *Soror Annuncia* soraiban olvashatjuk, hogy az írónő a legszebb emberi érzések egyikét a szerelmnek beteges, torz, groteszk megjelenését miként ábrázolja: „mert az itt divat, hogy a növendékek szerelmesek a sororokba vagy a novicokba – de csak a nagy növendékek. Itt azt úgy mondják: »ideáliskodik bele«. Fáber Lujza is ideáliskodik soror Serafikába, pedig az nem is szép, de ő mindegyre a folyosóra szökik, ha arra jön Serafika soror. Mikor visszajön a nappaliba, akkor mindig nagyon piros Fáber Lujza, és a többiek suttnognak, meg nevetnek” (Kaffka 1961, 63).

Ugyanerről ír később Földes Anna is: „tabudöntő merészséggel” kezeli Kaffka a leszbikus szerelem problematikáját. „Rám nézett Annuncia nővér... Nem tudom, azóta én csak férfiszemben láttam azt a nagy, megrémült szomorúságot, egyszer, mikor kettészakadt egy régi álmom, és valaki öt percre el tudta hitetni magával, hogy értékeset, igazit veszít, amikor egy asszonyt veszít...” „Mikor a búcsúszó elhangzott, még mindig fogta a kezem a soros. Aztán átölelt, gyors, rebbenő asszonyi mozdulattal, és megcsókolta a szájával a szájam. Soha nem csókolt meg senki az óta sem, forrón, lélekvesztetten, igazian” (Kaffka 1961, 189). Földes Anna az eltorzult

¹⁰ Bodnár György jellemzésében beteges, aberrált légkörről ír, de Fülöp László is hasonlóan fogalmaz: „a levegőben van a kóros fülledtség, a pszichikai s a szexuális aberráció, az itteni életforma szükségsezerű kísérőjeként s elmaradhatatlan tartozékeként” (Fülöp 1987, 197).

nemiség megnyilvánulásaként értelmezi az e művekben szereplő homoerotikus vonzalmak kifejeződését. „Egyenlőtlen érzelmi pozícióba került szeretők és szereettek párharca, a kiszolgáltatottság pszichológiai gyötrelme” (Földes 1987, 234). Szenvedélyként definiálja és a kiszolgáltatottság pszichológiai gyötrelmeként szól róla. Ebben a fülledt és beteges légkörben valóban szenvedéllé válik bármi, ami uralhatja az ott benn élők mindennapjait. Följük kerekedik, parancsol és legyőzi a személyiséget. Értelmezhetjük ezt egyfajta szerepkísérletezésnek is, hiszen a növendékek egy része az én-azonosság kialakulásának korszakában van, és a serdülőkorba lépve a rajongás éppúgy irányulhatott a saját neme valamelyik képviselőjére, mint a másik nemére. Persze nehéz erről ennyi idő távlatából így vélekedni, hiszen a pszichológia fejlődése magával hozta a serdülőkor válságainak részletes magyarázatát.

Kaffka Margit 1902. május 21-én az Erzsébet Nőiskolában megkapja nyelv- és történelem szakos felsőbb nép- és polgári iskolai tanítónői (tanárnői) oklevelét. Akkoriban a tanítói pálya megbecsülését, tekintélyét többen – az oktatáspolitikai jeles képviselői is – abban látták, ha nagyobb fizetésben részesítik a tanítókat. Kaffka Margit is lázad a megélhetését biztosító „szörnyű cséplőgép foglalkozás” ellen. Sokan tollat ragadva mondták el véleményüket a tanári gyakorlatról.¹¹ Kaffka Margit is ezt tette. Pedagógiai affinitásáról, hitéről álneven és névtelenül közölt írásában szól. Szigorúan bírálja az iskolákat és az iskolarendszert, ugyanakkor védi is. Hiszen a pedagógus referenciacsoportjában élő tanult emberek – nemegyszer jogászok – elszakadva a gyakorlattól, fellegekben járó elképzelésekkel szították az iskolarendszert. „Az iskola tradíciókon épült olyanná, amilyen, és sok száz jeles férfi és asszony küszködött, próbálgatott, törte a fejét és ujjongott a friss eredményen, ha valamit kitalált vagy tökéletesített” (Kaffka 1972, 265).

Kaffka figyelemmel kísérte a szaklapok hasábjait, felveti, hogyan kellene, lehetne a nyelvtani szabályokat úgy megtanítani, hogy a gyerek élvezze is a tanulást (Rolla 1980, 131). Merészen szembeszáll az új pedagógiai elvekkel, mert tudta, hogy változtatni kell. Kaffka Margit később már anyaként is kifejti gondolatait a játékkal kapcsolatosan. Fontosnak tartja ő is, hogy a „lényéhez kicsinyített álomélet tárgyai” és ne tollak vagy a könyvek legyenek a meglepetés eszközei. Mert szerinte a jó játék megmozgatja a képzeletet és épít a gyermeki tapasztalatra. A *Jézuskavárás* című írásából megismerhetjük játékelméletének lényegét. „A gyermek, ha egészséges, sohasem szemlélődő, hanem cselekvő, ható, drámai hajlandóságú. A játékosztön alapja az utánzás és képzelet.

¹¹ Az oktatásüggyel foglalkozó egyesületek – Állami Tanítók Országos Egyesülete, Tanítóképző Intézetek Országos Egyesülete, Népművelők Országos Egyesülete – egyetértettek abban, hogy mintaszerű népoktatás csak abban az esetben valósítható meg, ha az állam „a maga erkölcsi és anyagi erejével” ehhez megfelelő feltételeket teremt. Javaslatot tettek a tanítói fizetések, valamint az igazgatók tiszteletdíjának emelésére és egyéb pótlékok bevezetésére. Hangot adtak egyéb szakmai elképzelések megfogalmazásának is: „az általános lélektan kísérleti alapon taníttassék s főleg hogy a gyermek-pszichológia helyét találjon a tanítóképző-intézeti oktatásban” (Pethes 1901). De leginkább az egyesületi élet fejlesztésének kérdése kapott nagy hangsúlyt ezekben az években. Arra keresték a választ, hogy miért is nem lendül föl a tanítóegyesületi élet. Láng Mihály így nyilatkozik: „azért nincsen egészséges tanítói közszellem, nincsen önzetlen tanítói-testvéri szeretet” (Láng 1901). A képzést is okolja, mivel a képzők felvettek „boldog-böndogtalant”, valamint szól a tanítók nyomoráról, szegénységéről. Általános érvényű szerinte, hogy nincs hivatásszeretet, más a korszellem. „Az anyagiasság zsarnok hatalma alatt álló lélek nem nevelhet független, csak rabszolga nemzetet, nincsen egységes tanítóegyesületi élet, mert az anyagiasság lekötöi lelkünket, magasabb, tisztultabb gondolatoknak helyet nem ad.” (Láng 1901)

A gyermek a nagyok formájára cselekedni s fantáziája szerint átalakítani, változtatni, szétszedni és újra összerakni szeret. Szereti a dolgokra ráfogni, elhinni és elhitetni róluk, hogy nem azok, amik. Hisz egész életünk játéka és szépsége nem több ennél” (Kafka 1972, 278). Már korábbi években is hangot adott ellenkező gondolatainak. A rövid életű szépirodalmi folyóirat, a Virágfakadás hasábjain publikál és mondja el véleményét a gyermeknevelésről, az iskolai oktatásról: „a másik hibánkat – a legnagyobbat – no, azt komolyan szégyellem. Abból a hibás meggyőződésből ered, hogy előbb nyelvtant kell tudnunk, hogy költészetet és irodalmat érthessünk. Hogy előbb harisnyát muszáj kötni, ha utóbb színes fonállal hímezni akarunk, hogy előbb ismerni kell az amerikai városok cifra neveit, hogy utóbb megérthessük a felhőket, a holdat és csillagokat” (Kafka 1972, 268). Hasonlóan Gárdonyihoz és Mórához, tanárként mesekönyvkészítéssel, tankönyvírással is foglalkozott. Három tankönyvnek a szerkesztői munkálataiban vesz részt: *Magyar Olvasókönyv*, *Magyar nyelvtan* és *Magyar költészet*.

Hegedűs András az írókról szerzett ismereteket neveléstörténeti tükröben szemlélte; kulcsfontosságú kérdéseket említ, azokhoz szolt hozzá. Módszere igazodik azokhoz a pedagógiai problémákhoz, amelyeket az írók felmutattak.

Az általam kiválasztott három író pedagógiai szemléletében mutatkozó közös jegyek lejegyzésével kívántam ismertetni, hogy Hegedűs András az írókat intenciózusan a közös hangnem és szemlélet, a nép haladása érdekében tett építő gondolatok, tettek mentén kívánta bemutatni.

Irodalom

- Bárdos József (1924): *Gárdonyi és a katekizmus*. Eger: Gárdonyi Társaság.
- Eötvös József (1886): Szórosta. *Tanítóbarát*, 1. sz. 2. sz. 4. sz.
- Eötvös József (1976): *A népiskolai törvényjavaslatról. Beszéd. Eötvös József művei*. Budapest: Magyar Helikon.
- Földes Anna (1960): Adalékok Móra Ferenc szabadkőműves pályafutásához. *Irodalomtörténet* 1–4. sz.
- Fülöp László (1987): *Kafka Margit*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Gárdonyi Géza (1886): A néptanító és az úri osztály. *Tanítóbarát*, 4. sz.
- Hegedűs András (1958): Kafka Margit, a klerikális nevelés bírálója. *Köznevelés*, XIV. évf. 23–24. sz., 545–547.
- Hegedűs András (1962): *Gárdonyi a néptanító*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Hegedűs András (1976): *Magyar írók pedagógiai nézetei*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Jaskóné Gácsi Mária (2015): *A Kafka Margitot megihlető iskolák világa*. Sárospatak: Bibliotheca Comeniana.
- Kafka Margit (1972): *Az élet útján*. Budapest: Szépirodalmi Kiadó.
- Kelemen Ferenc (1929): *Gárdonyi nevelői személyisége Az én falum tükrében*. Makó.
- Kürti Mennyhért (1924): *Gárdonyi pedagógiája*, Eger: Gárdonyi Társaság.
- Láng Mihály (1901): Az egyesületi élet fejlesztése. *Néptanítók Lapja*, 25. szám.
- Móra Ferenc (1962): *Daru utcától a Móra Ferenc utcáig*. Budapest: Magvető Könyvkiadó.
- Pethes János (1901): Gyermekpsychologia a szülők és tanítónövendékek számára. *Néptanítók Lapja*, 14. szám.
- Pukánszky Béla – Németh András (1998): *Neveléstörténet*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Rolla Margit (1980): *A fiatal Kafka Margit*. Budapest: MTKA.